УДК 327:329.055.1(4)]:323(477)«2014/2021» **DOI** https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-29

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (2014–2021)

Я. М. Петришин
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
yaroslav272016@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7226-4095

Ключові слова: Україна, Центрально-Східна Європа, праворадикальні партії, теоретико-методологічні засади.

У статті розкриваються теоретико-методологічні засади дослідження питання Української держави в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-Східної Європи (2014–2021). Встановлено, що для підготовки якісного дослідження із окресленої проблематики доцільно використовувати комплекс основних (системний, структурно-функціональний та історичний) і допоміжних (статистичний і контент-аналізу) методів. Наголошено, що принципове значення для якісного дослідження також має і правильне використання термінологічного апарату. З-поміж основних таких термінів виокремлено наступні – «неофашистські», «нові праві», «антиіммігрантські», «популістські», «радикальні», «крайні», «радикальні праві», «популістські», «Центрально-Східна Європа», посткомуністичні держави, тощо. Підкреслено, що кожен з цих термінів має прихильників серед впливових вчених-дослідників даної проблематики. Саме тому доволі детально розглянуті бачення відомих дослідників крайніх правих політичних партій (К. Мудде, П. Ігнаці, Г. Кітшельта, Е. МакГена, Г.-Дж. Бетца, Р. Ітвелла, П. Норріса, М. Вільямса, Д. Белла, Д. Б. Джудіса, А. Шеховцова, А. Полякова, І. Паніна та ін.) щодо основних термінів та понять, які використовуються у нашому дослідженні. Наголошено, що на сьогодні більшість наукових українських та іноземних учених праць присвячено становленню праворадикального руху на європейському континенті. Цілісно розкрито дискусію про вибір оптимального терміну для окреслення визначення крайніх правих політичних партій. Проведений аналіз теоретико-методологічних напрацювань попередників дав змогу у нашому дослідженні використовувати необхідні терміни та тлумачити їх у найбільш оптимальному значенні для повноцінного вивчення Української держави в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-Східної Європи (2014–2021).

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING THE UKRAINIAN STATE IN THE FOREIGN POLICY DOCTRINES OF FAR-RIGHT PARTIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE (2014–2021)

Y. M. Petryshyn
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Keywords: Ukraine, Central and Eastern Europe, far-right parties, theoretical and methodological foundations.

The article reveals the theoretical and methodological foundations for researching the issue of the Ukrainian state in the foreign policy doctrines of far-right parties in Central and Eastern Europe (2014–2021). It has been established that, in order to prepare a high-quality study on the outlined problem, it is advisable to use a set of core (systemic, structural-functional, and historical) and auxiliary (statistical and content analysis) methods. It is emphasized that the correct use of terminology is also of fundamental importance for high-quality research. Among the key terms, the following are highlighted: «neofascist», «new right», «anti-immigrant,» «populist»,

«radical», «extreme», «far-right», «populist», «Central and Eastern Europe», «post-communist states» etc. It is underlined that each of these terms has supporters among influential scholars researching this issue. Therefore, the views of well-known researchers of far-right political parties (C. Mudde, P. Ignazi, H. Kitschelt, E. McGann, H.-G. Betz, R. Eatwell, P. Norris, M. Williams, D. Bell, J. B. Judis, A. Shekhovtsov, A. Polyakov, I. Panin, and others) regarding the key terms and concepts used in our study are considered in sufficient detail. It is emphasized that today most Ukrainian and foreign academic works are devoted to the formation of the far-right movement on the European continent. The discussion concerning the choice of the most appropriate term for defining far-right political parties is comprehensively presented. The analysis of the theoretical and methodological contributions of previous scholars has made it possible in our study to use the necessary terms and interpret them in the most optimal way for a comprehensive examination of the Ukrainian state within the foreign policy doctrines of far-right parties in Central and Eastern Europe (2014–2021).

Актуальність дослідження зовнішньополітичних доктрин праворадикальних партій Центрально-Східної Європи у 2014–2021 рр. зумовлена трансформацією безпекової архітектури регіону внаслідок російсько-української війни, зростанням антиглобалістських і антиєвропейських настроїв, а також посиленням ролі радикальних політичних суб'єктів у формуванні державної політики. У зазначений період праворадикали дедалі активніше впливали на національні дискурси щодо НАТО, ЄС, Росії та України, транслюючи альтернативні геополітичні візії, що часто суперечили офіційним урядовим курсам. Їхні програми містили елементи євроскептицизму, ксенофобії, традиціоналізму, проросійської або нейтралістської риторики, яка ставала привабливою для частини електорату, дезорієнтованого пандемією, кризами та інформаційною війною. Значна кількість цих партій або входила до парламентів, або впливала на урядові коаліції, що дозволяло їм імплементувати зовнішньополітичні меседжі у практичні рішення. Їхній вплив було особливо помітно у питаннях санкцій проти Росії, підтримки України, міграційної політики та безпеки східного флангу НАТО. Ідеологічне тяжіння частини цих сил до Москви формувало внутрішній фронт європейської вразливості у протистоянні з Росією. Дослідження їхніх доктрин дозволяє виявити механізми політичної легітимації авторитаризму, імперських наративів та антиєвропейських стратегій.

Наголосимо, що в цілому історіографія досліджуваної проблеми перебуває у зародковому стані, оскільки більшість наукових праць обмежуються описовим аналізом подій, характеризуються відсутністю комплексної інформації про рівень інтеграції «українського питання» у виборчі стратегії праворадикальних і популістських партій та побудовані без врахування міждисциплінарного підходу до аналізу виборчих кампаній до парламенту Польщі у 2015–2023 рр. У руслі досліджуваних процесів заслуговують на увагу праці Єжи Кордаса «Polska – Ukraina: polityka historyczna w latach 2015–2017»[1], Войцеха Сокула «Partie polityczne w Polsce wobec polityki wschodniej i współpracy polsko-ukraińskiej: uwarunkowania, koncepcje, ewolucja»[2], Ришарда Терлецького «Koalicjanci PiS wiedzą, że sami nie mają żadnych szans»[3], В. Гулая, В. Максимець «Український контекст виборчих компаній у Польщі 2019 року до Європейського парламенту та сейму та сенату»[4], І. Кіянки, І. Туровського «Аналіз виборчої кампанії у Польщі [2023]: можливості і загрози»[5]. Польське, британське та американське бачення різноманітних аспектів російсько-української війни розкривали В. Ільницький, В. Тельвак, Ю. Талалай та Ю. Офіцинський[6]. Однак

[1] Kordas J. Polska – Ukraina: polityka historyczna w latach 2015–2017. URL: https://studiadesecuritate.uken.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/43/2018/10/Jerzy-Kordas-Polska-%E2%80%93-Ukraina-polityka-historyczna-w-latach-2015%E2%80%932017.pdf

[2] Sokył W. Partie polityczne w Polsce wobec polityki wschodniej i współpracy polsko-ukraińskiej: uwarunkowania, koncepcje, ewolucja". URL: https://journals.umcs.pl/we/article/viewFile/15163/pdf?utm_source=chatgpt.com

[3] Terlecki R. Koalicjanci PiS wiedzą, że sami nie mają żadnych szans. 2022. Wydarzenia. URL: https://www.rp.pl/polityka/art36908541-ryszard-terlecki-koalicjanci-pis-wiedza-ze-sami-nie-maja-zadnych-sza

[4] Гулай В., Максимець В. Український контекст виборчих компаній у Польщі 2019 року до Європейського парламенту та сейму та сенату. URL: https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/ukraina-polshcha/012-ukrayina-polshcha-istorychna-spadshchyna-i-suspilna-svidomist/?id=194

[5] Кіянка І., Туровський І. Аналіз виборчої кампанії у Польщі [2023]: можливості і загрози. URL: https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=4585299

[6] Ilnytskyi V., Telvak V. Ukraine Under the Conditions of the

в історіографії відсутні праці присвячені вивченню основних теоретико-методологічних засад при дослідженні місця української держави в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-східної Європи (2014–2021).

Мета статті – проаналізувати та виокремити основні теоретико-методологічні засади при вивченні місця української держави в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-східної Європи (2014–2021).

Концептуальною основою дослідження даної проблематики та необхідною умовою досягнення поставленої мети є використання низки наукових методів, а саме: системного, структурно-функціонального та історичного. В якості допоміжних методів застосовуються, також, статистичний і метод контент-аналізу. Системний метод, що дозволяє розглянути об'єкт, що досліджується, як єдине ціле, виявити багатоманітність зв'язків всередині нього та звести їх у єдину теоретичну конструкцію, було використано для з'ясування сутності крайніх правих політичних партій та обрання найкращого терміну для їх позначення, визначення місця і ролі даних політичних сил у політичній системі суспільства.

Структурно-функціональний метод передбачає розчленування об'єкта дослідження на окремі елементи і вивчення взаємозв'язків і взаємодій між ними, в тому числі через розкриття функцій кожного з них, а також об'єкту як цілого. Елементи структурно-функціонального методу було застосовано при дослідженні ідеології крайніх правих політичних партій, яка розділяється на низку аспектів, кожен з яких аналізується як цілісність. Історичний метод полягає у вивченні процесу становлення і розвитку об'єкта, що досліджується. Він дозволяє краще зрозуміти специфіку його сучасного стану та пояснити виникнення тих чи інших ознак чи елементів. У даному дослідженні історичний метод було використано для аналізу еволюції крайніх правих політичних партій. Зокрема, було виокремлено два основні етапи розвитку цієї групи політичних партій, що дозволило прослідкувати зміну їх характеру від неофашистських до сучасних постіндустріальних масових партій.

Статистичний метод має різноманітні прояви – від представлення даних у вигляді збірних таблиць і діаграм до проведення складних розрахунків на їх основі. У даному дослідженні було використано перший варіант – при вивченні рівня електоральної підтримки крайніх правих політичних партій в різних країнах було зібрано дані щодо результатів виборів та систематизовано їх. Контент-аналіз як метод, що дозволяє проаналізувати текстові документи, було застосовано для дослідження програм крайніх правих політичних партій та співставлення висловлених ідей з головними цінностями, притаманними даній ідеології.

Проблематика крайніх правих політичних партій є порівняно новою не лише в українському, а й в зарубіжному історико-політологічному дискурсі. Це спричиняє деяку плутанину щодо оптимального терміну, який варто використовувати для їх позначення. Серед них: «неофашистські», «нові праві», «антиіммігрантські», «популістські» тощо. Однак найбільша дискусія ведеться щодо двох термінів «радикальні» та «крайні». Кожен з цих термінів має прихильників серед впливових вчених-дослідників даної проблематики, проте, в українській політології більш доречним буде термін «крайні». Він має низку переваг: на відміну від терміну «радикальні» йому не притаманні негативні конотації та асоціації з екстремізмом, він дозволяє одночасно показати розміщення даної групи політичних партій на партійно-політичному спектрі країни і представити сутність їх ідеології.

Крайні праві політичні партії досліджуються цілою низкою зарубіжних вчених, зокрема, К. Мудде, П. Ігнаці, Г. Кітшельтом, Е. МакГеном, Г.-Дж. Бетцом, Р. Ітвеллом, П. Норріс, М. Вільямс. Ці науковці аналізують головні теоретико-методологічні питання в рамках даної проблематики: термінологічне позначення даної групи партій, причини зростання їх електоральної підтримки, етапи становлення, специфіку ідеології тощо. Крім них, є ще ціла група досліджень, які стосуються конкретних країн чи політичних партій і дозволяють більш глибоко зрозуміти особливості функціонування крайніх правих в тій чи іншій державі. В Україні дослідження крайніх правих політичних партій перебуває в зародковому стані, що ще раз

Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk East European Historical Bulletin*. 2024. Vyp. 31. Pp. 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344 ; Telvak V., Ilnytskyi V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. Vyp. 27. Pp. 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552 ; Ільницький В., Тельвак В., Талалай Ю. Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022–2024). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2024. *Спецвипуск*. С. 130–146; Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с.

підкреслює актуальність вивчення даної проблематики у вітчизняній політичній науці.

Проте, незважаючи на наявність великої кількості праць, присвячених даній групі політичних партій, серед зарубіжних вчених досі немає згоди щодо поняття, яке варто використовувати для їх позначення. Таку ж ситуацію можна спостерігати і в українському науковому дискурсі, де також застосовується ціла низка термінів для характеристики цих партій.

На сьогодні більшість наукових українських та іноземних учених праць присвячено становленню праворадикального руху на європейському континенті. Зазначимо також, що серед вчених сьогодні превалює думка, що необхідно розмежовувати дані політичні партії та власне неофашистські утворення (товариства, рухи та політичні партії). Зокрема, Ганс-Георг Бетц наголошує, що основною відмінністю між ними є те, що неофашистські організації схильні до використання насильства для пропагування своїх ідей і досягнення мети. Вони часто порушують закон, вступають у бійки з поліцією, використовують залякування тощо[7]. Натомість, крайні праві політичні партії, хоч і можуть містити більш радикальні елементи (наприклад, молодіжні крила), які час від часу застосовують схожі методи, вони, все ж, насамперед, залишаються політичними партіями і намагаються діяти за допомогою легальних інструментів та в рамках демократичних правил гри. Їх основною метою є здобуття підтримки і перемога на виборах, що вимагає легітимності[8].

Таку ж позицію висловлює у своїх працях ще один західний вчений Роджер Ітвелл. Він підкреслює, що практично у будь-якій європейській країні можна знайти політичні партії та рухи, які відкрито позиціонують себе саме як неофашистські. Вони всіляко підкреслюють свої зв'язки з історичним фашизмом, вживають цей термін у назві, документах чи при комунікації з громадськістю, використовують фашистську символіку, елементи одягу тощо. Власне такі рухи і політичні партії і слід називати неофашистськими, в той час як щодо крайніх правих цей термін недоречний[9].

Серед понять, які значно частіше використовуються для позначення праворадикальних політичних партій, на особливу увагу заслуговує термін «популістські». Він зазвичай застосовується у поєднанні з іншими характеристиками: «популістські праві партії» або «праві популістські партії». Ще один доволі поширений спосіб його використання – разом з прикметником «крайні» або «радикальні», про яких мова піде далі. Найбільш відомими у цьому контексті є твердження і аргументи датського вченого Каса Мудде, який віддає перевагу терміну «популістські радикальні праві партії». На його думку, ідеологія крайніх правих має три складові: авторитаризм, нативізм та популізм. Детальніше про це мова піде нижче, а тут доречно буде лише зазначити, що у цьому контексті популізм виходить за рамки звичного тлумачення як типу політичного стилю, а позначає і певний набір принципів, відповідно до яких суспільство розмежовується на дві антагоністичні групи – «простий народ» та корумпована еліта. Називаючи себе «популістськими», ці партії, на думку К. Мудде, підкреслюють свою належність до народу та готовність відстоювати повернення влади народу[10].

Схожа аргументація присутня і в працях ще одного відомого дослідника крайніх правих політичних партій Роджера Ітвелла. Для нього, як уже було зазначено вище, велике значення відіграє самоідентифікація партій, яка, на його думку, найкраще підкреслює ті цінності і ідеї, які вони хочуть зробити зрозумілими для виборців. Оскільки крайні праві схильні до вживання терміну «популістські», він має право на життя. Більш того, обираючи цей термін, політичні партії усвідомлюють, що з ним пов'язані негативні асоціації виборців, але свідомо йдуть на ризик, демонструючи готовність брати участь у цих дискусіях та пояснювати, що у їх розумінні «популіст» означає не демагогію з порожніми обіцянками, а саме близькість до народу, яку вони підкреслюють як свою основну перевагу у порівнянні з політичною елітою, яка інтереси народу не враховує. Це дає їм змогу випереджати своїх конкурентів, які можуть використовувати термін «популізм» у якості звинувачення. Натомість, самостійно вживаючи цей термін, вони вкладають у нього новий зміст, відбираючи аргументи у політичних суперників[11].

Водночас, ціла низка науковців виступає проти використання даного терміну для позначення

[7] Betz H.-G. The growing threat of the radical right. Right-wing extremism in the twenty-first century / [edited by Peter H. Merkl, Leonard Weinberg]. London: Frank Cass Publishers, 2003. P. 71–89.

[8] Там само.

[9] Eatwell R. Introduction: the new extreme right challenge. Western democracies and the new extreme right challenge / [edited by Roger Eatwell, Cas Mudde]. London: Routledge, 2003. P. 1–16.

[10] Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe. New York: Cambridge University Press, 2007. 404 p.

[11] Eatwell R. Introduction: the new extreme right challenge. Western democracies and the new extreme right challenge / [edited by Roger Eatwell, Cas Mudde]. London: Routledge, 2003. P. 1–16.

крайніх правих політичних партій. З їх погляду, значення поняття «популізм», все ж, є усталеним, як з погляду політичної науки, так і в контексті суспільного дискурсу. Незважаючи на прагнення та спроби крайніх правих змінити його тлумачення на свою користь, для більшості виборців і експертів, популізм означатиме, передусім, політичний стиль (виступи проти діючих політиків, політичної системи, надання порожніх обіцянок, не підкріплених можливостями їх виконання), а також специфіку внутрішньої організаційної структури (ієрархічність, високий рівень централізованості, орієнтація на сильного лідера тощо). Оскільки його використання не відображає ідеологічної спрямованості крайніх правих та, знову ж таки, не дає нової інформації, навпаки створюючи плутанину, він також є недоречним[12].

Якщо термін «антиіммігрантські» був характерним для більш ранніх наукових публікацій, а термін «популістські» – для публіцистичного дискурсу, то сьогодні основні наукові дискусії ведуться щодо доречності вживання одного з двох понять: «радикальні» та «крайні». Перший підхід полягає в ототожненні цих термінів та розгляді їх як синонімічних. Це притаманно українським вченим, однак зустрічається і в зарубіжних наукових працях. Відповідно до цієї позиції, обидва поняття мають схоже змістове навантаження і чітко позначають як ідеологію, так і місце даної групи партій на партійно-політичному спектрі певної країни.

Проте, значно поширенішими є підходи, у яких віддається перевага одному з двох термінів. Зокрема, доречність використання поняття «радикальні праві» відстоюють такі дослідники як П. Норріс та К. Мудде. Як уже було зазначено вище, для характеристики цієї групи політичних партій К. Мудде вживав поняття «популістські» та «праві», додаючи до них і прикметник «радикальні». Тобто, на думку вченого, оптимальним для позначення цих політичних сил є термін «популістські радикальні праві», який найбільш вичерпно характеризує їх.

Виступаючи проти поняття «крайні», К. Мудде називає його надто релятивістським, оскільки ті характеристики, які можуть вважатись крайніми в одних соціально-політичних системах, в інших розглядатимуться як традиційні та типові. Натомість, термін «радикальні», на його думку, дозволяє підкреслити, що ці партії жорстко (радикально) критикують окремі риси демократичного устрою, але не заперечують його як такий, оскільки погоджуються з тим, що в даний момент історії людства саме він є найкращим, хоча і потребує вдосконалення. Такі ідеї ліберальної демократії як плюралізм, конституційний захист прав меншин тощо дані політичні сили відкидають, наголошуючи, натомість, на важливості підтримки національної держави та національного суверенітету.

Поєднуючи три основні характеристики, перелічені вище, К. Мудде віддає перевагу терміну «популістські радикальні праві» перед терміном «радикальні праві популісти». За своїм змістом вони рівноцінні і можуть використовуватись як синоніми, однак з семантичного погляду, на думку вченого, перший є кращим, оскільки прибирає наголос з популізму, який є однією з ознак, але не центральною (саме така асоціація з'являється, якщо це слово вживати останнім)[13].

Схожу позицію відстоює і Піппа Норріс. Вона наголошує, що термін «радикальні» заслуговує на особливу увагу уже завдяки своєму походженню – він був введений у науковий дискурс таким видатним вченим як Даніель Белл в праці під назвою «Нові американські праві» (1963). Авторитетність науковця викликає довіру і до обраного ним терміну, оскільки зрозуміло, що для нього надзвичайно важливо зберегти свою репутацію, а тому будь-яка висловлена ним позиція ретельно осмислюється та обґрунтовується. Саме Д. Белл і започаткував цю термінологічну дискусію, стверджує П. Норріс, коли обрав це поняття для позначення тих нових політичних партій, які дуже жорстко критикують політичну систему і політичну еліту, разом з тим, не застосовуючи інструменти, що потенційно могли б похитнути стабільність у суспільстві (приміром, тероризм), а діючи в межах існуючих правил гри (беручи участь у виборах і займаючи політичні посади у разі здобуття успіху)[14].

Цю групу політичних партій, яку вона називає радикальними, вчена протиставляє крайнім політичним партіям і організаціям. Їх схожість полягає у тому, що вони також антисистемні за своїм характером, але свій протест схильні виражати саме через нелегальні методи та інструменти, в тому числі використання насильства. Яскравим прикладом таких об'єднань можуть слугувати неонацистські рухи в Європі, які здійснюють напади на місця проживання іммігрантів, або американські рухи «за життя», що влаштовують підпали і погроми в клініках, де можна зробити аборт. Відтак, переносячи ці ідеї в європейський контекст, П. Норріс

[12] Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe. Oxford: OUP Oxford, 2006. 310 p.

[13] Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe. New York: Cambridge University Press, 2007. 404 p.

[14] Norris P. Radical right: voters and parties in the electoral market. New York: Cambridge University Press, 2005. 366 p.

закликає до того, щоб за аналогією з американським дискурсом до «крайніх» відносити ті організації і партії, які використовують силу в якості засобу досягнення цілі, а нові політичні партії правого спрямування називати «радикальними»[15].

Крім К. Мудде та П. Норріс такий підхід підтримує ще ціла низка відомих і впливових вчених. Але не менша кількість науковців відстоює і протилежну позицію, згідно з якою саме термін «крайні» вважається більш прийнятним для характеристики політичних партій даної групи. При цьому, аргументи в обох схожі і основна різниця полягає у тлумаченні. Зокрема, Р. Ітвелл теж аналізує походження обох термінів як передумову для визначення їх сучасного розуміння. Вчений досліджує, що поняття «радикальні праві» з'явилося в політологічному дискурсі після Другої світової війни для позначення однієї з двох груп, які виникли в середовищі консерваторів. Переважна більшість консервативних політичних партій та рухів пройшли період ідеологічного та організаційного оновлення, що дозволило їм адаптувати свою політику до реалій того часу. Зокрема, змінилось їх ставлення до змін у суспільному житті від негативного до більш нейтрального. Якщо реформи приносять користь, вони повинні мати право на існування, проте процес їх запровадження має бути максимально повільним та поступовим. Однак була і група так званих реакційних правих, які виступали проти суспільних змін, вважаючи, що устрій, який формувався протягом тривалого часу не повинен змінюватись на підставі якихось нових тенденцій, які можуть бути і тимчасовими. Саме їх і почали називати «радикальними правими».

Згодом, з набуттям даним терміном більшої популярності, його значення було модифіковано. До цього процесу був причетний і згаданий вище Д. Белл. Зокрема, в американській політичній науці радикальними правими вважались представники двох підгруп, як ті, що виступали за використання демократичних механізмів ведення політичної діяльності, так і ті, що приховано або відверто використовували насильство. Проведення межі між цими групами було, натомість, більш характерним для європейського політологічного дискурсу, зокрема, це чітко було зроблено в Німеччині, де радикальними вважали антисистемні легітимні партії, а крайніми – ті, які вважали, що систему неможливо змінити, залишаючись всередині неї та приймаючи її правила і процедури[16].

Виходячи з цього, крайні політичні партії вважались більш відмінними від традиційних правих, аніж радикальні. Вимальовувався наступний логічний ланцюжок: традиційні (праві) – радикальні (праві) – крайні (праві). На перший погляд, він демонструє можливий недолік застосування терміну «крайні», який, ще й до того, дуже близький за звучанням до поняття «екстремістські» («extreme» як крайній, «extremist» як екстремістський), яке прямо асоціюється з жорстокістю і насильством. Однак, незважаючи на це, Р. Ітвелл, все ж, наполягає, що саме це поняття краще передає дійсну сутність нових політичних партій, які справді є антисистемними, виступають проти деяких демократичних принципів і навіть можуть в окремих випадках застосовувати силу або самостійно, або через «дружні» організації[17].

Праворадикальні сили в Європі можуть бути визначені також як популістські, тому що усі вони працюють із єдиним соціальним електоратом та апелюють до одних і тих же лозунгів. Важливими елементами є популістська риторика (неоліберальна економічна політика та партикулярна позиція до соціальних питань); авторитарна етноцентрична (расистська) ідеологія в лозунгах «Франція для французів!», «Польща для поляків!»; пошук винних (турки в Німеччині, араби у Франції й Фландрії), а також в останній період критика неефективного центрального керівництва та «брюсельських бюрократів». Відомий американський вчений Д. Б. Джудіс, визначаючи популістів лівого й правого спрямування пише: «ліві популісти борються за народ проти еліти чи істеблішменту. Це вертикальна політика низів і середнього прошарку, які об'єдналися проти верхівки. Праві популісти борються за народ проти еліти, яку вони звинувачують у потуранні третій стороні, наприклад іммігрантам, ісламістам чи агресивним афроамериканцям». Слід досить обережно ставитися до підвищення довіри громадян до правих популістів сил, адже часто це є ознакою політико-економічною кризи, яка наростає всередині держави або регіону[18].

Ідеологія праворадикалів зазвичай вибудовується на євроскептицизмі. Євроскептицизм, засно-

[15] Там само.

[16] Eatwell R. Introduction: the new extreme right challenge. Western democracies and the new extreme right challenge / [edited by Roger Eatwell, Cas Mudde]. London: Routledge, 2003. P. 1–16.

[17] Eatwell R. Introduction: the new extreme right challenge. Western democracies and the new extreme right challenge / [edited by Roger Eatwell, Cas Mudde]. London: Routledge, 2003. P. 1–16.

[18] Міщенко А. Довіра громадян до політики правого спрямування в країнах Європи: інтеграційни аспект http://compete.org.ua/dovira-gromadyan-do-politiki-pravogo-s-2/

ваний на ідентичності, своїм корінням походить від країн, де сформувалися консолідовані, радикальні праві сили (як, наприклад, у Франції та Австрії), а також у державах, в яких відчутні сильні націоналістичні напруженості. До числа останніх можна віднести Італію, Бельгію, а також традиційно Великобританію, в якій Консервативна партія була і залишається до цих пір одним з головних бастіонів євроскептицизму. Якщо вести мову про партії, то існують три базові групи орієнтацій:

До першої групи входять ті, хто критикує ЄС з націоналістичних, «суверенних», вкрай правих або консервативних позицій. Вони незадоволені тим, що формується європейська наддержава, яка у майбутньому приведе до ліквідації незалежності держав-членів, а також до знищення почуття національної ідентичності. Однозначно висловлюють свою думку з даного питання, такі політичні сили – англійські консерватори, польська партія «Право і справедливість», французькі – «Рух за Францію» і «Народний фронт», італійська «Ліга Півночі», бельгійський «Фламандський блок», австрійська Партія свободи[19].

У другий блок входять партії, які активно використовують гасла боротьби з корупцією та бюрократичною системою, що існує в ЄС, а також з його відчуженням і віддаленістю від європейських громадян. Тут мається на увазі ліберально-консервативний євроскептицизм, який, мабуть, доцільніше було б назвати ультраліберальним. Цікавим тут є приклад Чехії, де євроскептицизм, заснований саме на ультраліберальних і лівих позиціях і не пов'язаний з відновленням націоналізму. Тут слід додати, що чехи, цілком ймовірно, – це один з найменш націоналістичних народів у всій Центральній Європі.

У третій блок входять угруповання, що представляють «лівопопулістський» євроскептицизм і критикують антигромадянський характер нинішнього процесу інтеграції в ЄС. Для лівих, котрі сформували свої позиції під впливом соціокомуністичної ідеї у поєднанні з популізмом, ЄС являє собою бастіон багатонаціонального капіталізму. Тому в ім'я Європи більш соціальної й рівноправної, необхідно виступити проти ЄС. Саме таку позицію займає більшість комуністичних партій старої і нової Європи, таких, як німецька ПДС, італійська Партія комуністичного відродження, французька компартія, чеські комуністи, а також екологічні партії в Бельгії і Швеції[20].

[19] Фісанов В. Євроскептицизм: ідеї та політика. http://www.cppk.cv.ua/i/1135982.pdf

[20] Там само.

Аналізуючи український науковий дискурс досліджуваної проблеми, варто відзначити, що невелика кількість публікацій з даної проблематики і відсутність широкої наукової дискусії, не дає змогу говорити про наявність комплексних підходів до термінології, оскільки можна досліджувати лише окремі випадки використання того чи іншого поняття певними вченими. Найбільш системно ця тематика представлена у працях Антона Шеховцова. За аналогією з західними вченими, науковець розглядає доречність вживання таких термінів як «неофашистські», «праворадикальні», «правоекстремістські» та «правопопулістські». Він приходить до висновку, що їх не слід вважати синонімічними, оскільки вони позначають різні явища та процеси. За визначенням А. Шеховцова, неофашистські партії відстоюють цінності класичних фашистських партій міжвоєнного періоду. Поняття «правопопулістські» партії надто широке та не дозволяє вичерпно охарактеризувати ідеологічну сутність цих політичних партій, тому вчений схиляється до використання терміну «праворадикальні партії» як найбільш оптимального[21].

Водночас, більшість вітчизняних вчених (в тому числі і згаданий вище А. Шеховцов) і, особливо, засоби масової інформації дуже часто вживають два найбільш поширені терміни «праворадикальні» (або «радикальні праві») та «крайні праві» як взаємозамінні, не розмежовуючи їх. Глибинний аналіз частоти використання кожного з цих понять та того контексту, в якому воно зустрічається, міг би стати предметом окремого наукового дослідження, оскільки потребує ретельного вивчення принаймні певної вибірки випадків.

Однак, поверхневий огляд наукових та медійних публікацій з даної проблематики показує, що перевага віддається терміну «крайні праві». Отже, здійснивши систематизацію різноманітних підходів до виявлення спільних рис правих політичних партій в сучасній Європі, їх можна визначити наступним чином:

– базове обличчя електорату – робітники та середній клас;

– ксенофобська риторика;

– нативізм – жорстке протистояння будь-яким меншинам (іммігрантам, біженцям), яке базується на відчутті належності до певного народу;

– ідея географічної експансії з метою об'єднання нації;

[21] Шеховцов А. Новый правый радикализм в Европе как предмет исследования в отечественной и зарубежной историографии. Науковий вісник «Гілея»: Зб. наук. праць. 2007. Вип. 9. С. 299–312.

– збереження культури та традицій;

– етнічний націоналізм, що повертає питання суверенітету та кордонів держав на порядок денний інтеграційної політики ЄС;

– ототожнення національного та релігійного націоналізму в країнах, де потужна присутність релігійного чинника в суспільному житті;

– євроскептицизм до спільного проживання й нівелювання діяльності загальноєвропейських інституцій;

– високий рівень безробіття та міграційна політика, але в меншій мірі[22].

Як і в Західній Європі, праворадикальні партії в ЦСЄ критичні щодо мейнстрімної політики та ліберально-демократичних режимів. Центрально-східноєвропейські партії, зокрема угорська партія «Йоббік» та партія «Велика Румунія», так само спираються на імпліцитну фашистську символіку (уніформу, чорні та червоні кольори, дещо змінені символи), проте відмовилися від відкритих посилань на фашизм. Тим не менше, ЦСЄ відрізняється від Західної Європи через регіональний досвід державного соціалізму. Ця спадщина, як протиставлення фашизму, є значною особливістю ідеологічних та практичних проблем праворадикалів у ЦСЄ, адже вона одночасно править за внутрішнього ворога та дискредитує нові ліві партії та рухи[23].

У той час як у Західній Європі комуністичні або ультраліві партії є прогресивними, в ЦСЄ вони реакційні та консервативні в питаннях культури, обстоюючи повернення до закону і порядку державного соціалізму. На практиці це означає, що сучасні комуністичні партії та праворадикальні партії мають спільні погляди на такі питання, як націоналізація ключових галузей промисловості, забезпечувані державою право на працю та право на соціальну допомогу, а також підтримка традиційної структури сім'ї. Тому, на відміну від Західної Європи, праворадикальні партії та партії-спадкоємці комуністів часто співпрацюють та стають випадковими союзниками в ЦСЄ. Тим не менше, хоча два крайніх крила політичного діапазону можуть перебувати в ідеологічній згоді щодо деяких культурних та моральних питань, праворадикальне бачення національної приналежності як етнічної відділяє ці партії від спадкоємців комуністів та правоцентристів[24].

Важливим для нашого дисертаційного дослідження є термін «Центрально-Східна Європа», оскільки він дозволяє окреслити специфічний геополітичний, історико-культурний та безпековий простір, у межах якого формувалися сучасні політичні процеси. У науковому дискурсі цей термін використовується для позначення групи держав, що зазнали одночасного впливу імперських структур, тоталітарних режимів і хвиль модернізації, але виробили власні моделі державотворення та безпекової поведінки.

І. Паніна відзначала, що науковці вбачають у терміні «Центрально-Східна Європа» інтелектуальну конструкцію і предмет для досліджень, історичну площину і простір, окремий регіон зі спільною культурною й історичною долею[25]. Однак, серед сучасних учених немає єдиної думки, які держави віднести до Центрально-Східної Європи. Частина дослідників підтримує вузьке трактування терміну (чотири країни Вишеградської групи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина). Вищезазначені держави, як зауважував А. Хюде-Прайс, демонстрували найбільш однорідний історичний досвід модернізації, інституційних реформ та переходу від авторитарних систем до демократії, що стало підставою для їхнього спільного інтеграційного руху у бік ЄС і НАТО.

На думку І. Піляєва, до цього регіону вартувало б додати посткомуністичні держави. «Критерієм віднесення посткомуністичних країн Європи до регіону ЦСЄ є їхня геополітична та цивілізаційно-культурна неналежність до Балкан як сфери багатовікового домінування Османської імперії та ісламської цивілізації, – писав він. – Цьому критерію відповідають країни Вишеградської групи та Словенія, а також країни, що тривалий час перебували у складі Російської імперії і СРСР (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Російська Федерація, Україна, Молдова)»[26].

Таким чином для підготовки якісного дослідження із окресленої проблематики доцільно використовувати комплекс основних (системний, структурно-функціональний та історичний) і допоміжних (статистичний і контент-аналізу) методів. Принципове значення для якісного дослідження також має і правильне використання терміноло-

[22] Міщенко А. Довіра громадян до політики правого спрямування в країнах Європи: інтеграційни аспект http://compete.org.ua/dovira-gromadyan-do-politiki-pravogo-s-2/

[23] Полякова А. Праворадикальні партії в Центрально-Східній Європі: це економіка? https://commons.com.ua/ru/pravoradikalni-partiyi-v-tsentralno/

[24] Полякова А. Праворадикальні партії в Центрально-Східній Європі: це економіка? https://commons.com.ua/ru/pravoradikalni-partiyi-v-tsentralno/

[25] Паніна І. Проблема концептуалізації регіону Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах. Історичні і політологічні дослідження. 2019. Вип. 1 (64). С. 77–91.

[26] Піляєв І. Специфіка регіону Центрально-Східної Європи в контексті глобальних тенденцій модернізації соціуму. URL: https://veche.kiev.ua/journal/3901/

гічного апарату. З-поміж основних таких термінів використовуємо «неофашистські», «нові праві», «антиіммігрантські», «популістські», «радикальні», «крайні», «радикальні праві», «популістські», «Центрально-Східна Європа», посткомуністичні держави, тощо. Кожен з цих термінів має прихильників серед впливових вчених-дослідників даної проблематики. Зокрема, доволі детально розглянуті бачення відомих дослідників крайніх правих політичних партій (К. Мудде, П. Ігнаці, Г. Кітшельта, Е. МакГена, Г.-Дж. Бетца, Р. Ітвелла, П. Норріса, М. Вільямса, Д. Белла, Д. Б. Джудіса, А. Шеховцова, А. Полякова, І. Паніна та ін.) щодо основних термінів та понять, які використовуються у нашому дослідженні. Цілісно розкрито дискусію про вибір оптимального терміну для окреслення визначення крайніх правих політичних партій. Отже, у нашому дослідженні використовуємо терміни та тлумачимо їх у найбільш оптимальному значенні для повноцінного вивчення Української держави в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-Східної Європи (2014–2021).

References

Betz, H.-G. The growing threat of the radical right. Right-wing extremism in the twenty-first century / [edited by Peter H. Merkl, Leonard Weinberg]. London: Frank Cass Publishers, 2003. P. 71–89.

Eatwell, R. Introduction: the new extreme right challenge. Western democracies and the new extreme right challenge / [edited by Roger Eatwell, Cas Mudde]. London: Routledge, 2003. P. 1–16.

Fisanov, V. Yevroskeptytsyzm: idei ta polityka. URL: http://www.cppk.cv.ua/i/1135982.pdf

Hulai, V. & Maksymets, V. Ukrainskyi kontekst vyborchykh kompanii u Polshchi 2019 roku do Yevropeiskoho parlamentu ta seimu ta senatu. 2019. URL: https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/ukraina-polshcha/012-ukrayina-polshcha-istorychna-spadshchyna-i-suspilna-svidomist/?id=194

Ignazi, P. Extreme right parties in Western Europe. Oxford: OUP Oxford, 2006. 310 p.

Ilnytskyi, V. & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk East European Historical Bulletin, 31,* 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344

Ilnytskyi, V., Telvak, V. & Talalai, Yu. Suchasna rosiisko-ukrainska viina na shpaltakh «The British Army Review» (2022–2024). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia, Spetsvypusk*. 2024. 130–146.

Kiianka, I. & Turovskyi, I. Analiz vyborchoi kampanii u Polshchi [2023]: mozhlyvosti i zahrozy. 2023. URL: https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=4585299

Kordas, J. Polska – Ukraina: polityka historyczna w latach 2015–2017. URL: https://studiadesecuritate.uken.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/43/2018/10/Jerzy-Kordas-Polska-%E2%80%93-Ukraina-polityka-historyczna-w-latach-2015%E2%80%932017.pdf

Mishchenko, A. Dovira hromadian do polityky pravoho spriamuvannia v krainakh Yevropy: intehratsiiny aspekt. URL: http://compete.org.ua/dovira-gromadyan-do-politiki-pravogo-s-2/

Mudde, C. Populist radical right parties in Western Europe. New York: Cambridge University Press, 2007. 404 p.

Norris P. Radical right: voters and parties in the electoral market. New York: Cambridge University Press, 2005. 366 p.

Ofitsynskyi, Yu. Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazety «The New York Times» 2013–2017 rokiv). Uzhhorod: RIK-U, 2018. 312 s.

Panina, I. Problema kontseptualizatsii rehionu Tsentralno-Skhidnoi Yevropy v suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*. 2019. Vyp. 1 (64). S. 77–91.

Piliaiev, I. Spetsyfika rehionu Tsentralno-Skhidnoi Yevropy v konteksti hlobalnykh tendentsii modernizatsii sotsiumu. URL: https://veche.kiev.ua/journal/3901/

Poliakova, A. Pravoradykalni partii v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: tse ekonomika? URL: https://commons.com.ua/ru/pravoradikalni-partiyi-v-tsentralno/

Shekhovtsov, A. Novii pravii radikalizm v Yevrope kak predmet issledovaniya v otechestvennoi i zarubezhnoi istoriografii. *Naukovii visnik «Gileya»: Zb. nauk. prats*. 2007. Vip. 9. S. 299–312.

Sokył, W. Partie polityczne w Polsce wobec polityki wschodniej i wspyłpracy polsko-ukraińskiej: uwarunkowania, koncepcje, ewolucja. URL: https://journals.umcs.pl/we/article/viewFile/15163/pdf?utm_source=chatgpt.com

Telvak, V. & Ilnytskyi, V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. 27: 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552

Terlecki, R. Koalicjanci PiS wiedzą, że sami nie mają żadnych szans. 2022. Wydarzenia. URL: https://www.rp.pl/polityka/art36908541-ryszard-terlecki-koalicjanci-pis-wiedza-ze-sami-nie-maja-zadnych-sza